

Katarzyna Batora

Instytut Badań Literackich (Warszawa)

ORCID: 0000-0003-1614-9654

Wątki conradowskie w pracach przekładowych i krytycznych Andrzeja Tretiaka

Wątki conradowskie w pracy przekładowej i tekstach krytycznych Andrzeja Wojciecha Tretiaka (1886–1944) istotne są z wielu powodów. Przede wszystkim dotyczą pisarza, którego znaczenie dla kultury polskiej i obcej (niezależnie od sporów i polemik wokół niego) jest niepodważalne. Ponadto występują one w okresie, kiedy – po osiedleniu się w 1894 roku w Anglii i rozpoczęciu twórczości literackiej w języku angielskim wydaniem powieści *Almayer's Folly* w 1895 – Joseph Conrad zaczyna być coraz bardziej na polskim gruncie obecny. Pojawiają się pierwsze refleksje nad jego życiem i twórczością, a rozwijająca się myśl krytyczna oscyluje wokół kierunków określonych przez badacza recepcji Conrada Stefana Zabierowskiego jako „romantyczno-młodopolskie” i „pozytywistyczne” i jest w dużej mierze wynikiem lektury jego ówczesnych przekładów. Jak zauważył Stefan Zabierowski:

Okazuje się, że – zapewne pod wpływem wzorców wykształconych przez literaturę polską okresu romantyzmu, które uległy pewnej modyfikacji w latach Młodej Polski – dla polskiej oceny Conrada nie wystarczały przez długie lata wartości literackie jego pisarstwa, lecz że były one podporządkowane po pierwsze: zawartym w jego dziełach propozycjom moralno-filozoficznym, po drugie zaś ocenie jego biografii. Przy czym często nie mieliśmy do czynienia z obiektywnym obrazem faktów z życia autora, lecz z narosłą wokół nich legendą.

(Zabierowski, 1971: 224)

W nurt zainteresowania twórczością Conrada wpisuje się też Andrzej Tretiak – badacz, krytyk i tłumacz literatury angielskiej, pierwszy profesor filologii angielskiej oraz pionier neofilologii na odradzającym się po zaborach i I wojnie światowej Uniwersytecie Warszawskim. Zasluguje on na oddzielną uwagę jako jedna z ciekawszych osobowości naukowych I połowy XX wieku.

Andrzej Tretiak i jego pierwsze prace krytycznoliterackie

Urodził się 8 czerwca 1886 we Lwowie. Był synem Józefa Tretiaka (1841–1923), uczestnika organizacji spiskowych w czasie powstania styczniowego 1863, który po upadku powstania przebywał na emigracji w Szwajcarii i Francji, gdzie kontynuował rozpoczęte na Uniwersytecie w Kijowie studia. W 1867 roku powrócił do kraju i zamieszkał we Lwowie. Początkowo zajmował się pracą dziennikarską i pisaniem wierszowanych utworów literackich, a później podjął pracę naukową z zakresu historii literatury, i po osiedleniu się w Krakowie został profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego¹. Ożenił się w 1881 roku z Zofią Wilczyńską, córką urodzonego w 1829 roku w Warszawie pisarza Alberta Wilczyńskiego, który (jak napisano w 1900 r. w jego nekrologu), kiedy z powodu unickiego przodka rząd rosyjski zażądał od niego, aby trzy jego córki zapisane zostały do cerkwi prawosławnej, sprzedał swe posiadłości i w 1871 roku zamieszkał we Lwowie („Ś.P. Albert Wilczyński”: 3) wraz z żoną Olgą z Biernackich – siostrą

¹ W pracy naukowej zajmował się głównie piśmiennictwem XIX w., zwłaszcza historią literatury polskiego romantyzmu. Był autorem licznych prac historycznoliterackich, krytycznoliterackich i historycznych (dotyczących też w. XVI–XVIII). Największy rozgłos uzyskał jako krytyk kultu Słowackiego, publikując dyskusyjną książkę *Juliusz Słowacki*. Wiele prac poświęcił Mickiewiczowi, m.in. badał wpływ poety na twórczość A. Puszkina i T. Szewczenki. Krytycznie odnosił się do naturalizmu i „metody eksperymentalnej” E. Zoli. Przekładał z języków rosyjskiego (F. Dostojewski, *Wspomnienia z martwego domu*, Kraków 1897 i nast.) i niemieckiego. Pisał głównie o literaturze polskiej, ruskiej (ukraińskiej) i rosyjskiej, a sporadycznie niemieckiej, fińskiej, francuskiej i indyjskiej („Józef Tretiak”: 101–108). Jego esej *O dramacie staroindyjskim* opublikowany w dodatku do „Gazety Lwowskiej” pt. „Przewodnik Naukowy i Literacki” (1879 R. 7 nr 11, 12) na nowo odczytała Halina Marlewicz (Marlewicz: 163). Większość ustaleń biograficznych prezentowanych w artykule jest wynikiem mojej pracy nad hasłem Andrzeja Wojciecha Tretiaka, przeznaczonym do *Polskiego słownika biograficznego* (w przygotowaniu). W cytatach z autografów Tretiaka zmodernizowano pisownię niektórych wyrazów.

poety Mikołaja Biernackiego, pseud. Rodoć (1836–1901). Młodsza siostra Andrzeja Tretiaka, Zofia, w czasie studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim należała do ekumenicznej organizacji Chrześcijański Związek Akademików w Polsce (Gajewski: 215–250), a w liście do Zofii Bastgen z 27 czerwca 1960 roku pisała o swoim bliskim związku z mistyką karmelitańską (Gajewski: 248). Tretiak wychowywał się w rodzinie, w której kształtowano postawy duchowe i kultywowano tradycyjne wartości, a kwestie moralne, patriotyzm i zaangażowanie społeczne miały duże znaczenie. Od roku 1896 uczył się w Gimnazjum im. Króla Jana III Sobieskiego w Krakowie; w 1904 roku uzyskał świadectwo dojrzałości. Następnie studiował polonistykę i germanistykę na Wydziale Filozoficznym UJ, uzyskując absolutorium w roku 1908. Studiował też filologię angielską na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Wiedniu w roku akademickim 1906/07 (Stopka: 132). Jak podaje w swoim życiorysie (Akta osobowe Andrzeja Tretiaka), uczył się u znawców poezji angielskiej Jakoba Schipperera (1842–1915) i Rudolfa Brotanka (1870–1944). Już jako student publikował rozprawy, m.in. w roku 1907 w „Bibliotece Warszawskiej” pt. *Oskar Wilde jako liryk* (Tretiak, 1907), w której na marginesie amerykańskiego wydania utworów Wilde’a *Poems* (New York 1907) analizował m.in. motywy religijne w jego poezji. Badaczka literatury angielskiej tego okresu, Wanda Krajewska, zauważyła, że pokazał pisarza „od zupełnie dotąd nieznaney strony. Zwrot to w widzeniu jego osobowości całkowity” (Krajewska: 102). Studia kontynuował jeszcze przez pół roku w Anglii. W roku 1909 (20 stycznia) na podstawie rozprawy o formach językowych występujących jednorazowo w dramatach Williama Shakespeare’a pt. *Über hapax legomena bei Shakespeare*, której promotorem był niemiecki uczony wykładający literaturę angielską na Uniwersytecie Jagiellońskim profesor Wilhelm Creizenach (1851–1919), uzyskał stopień doktora filozofii. Była to pierwsza praca doktorska z zakresu literatury angielskiej na UJ, jej egzemplarz nie zachował się w archiwum uczelni. W roku 1911 debiutował jako tłumacz przekładem ostatniego napisanego za życia utworu Wilde’a, poematu *Ballada o więzieniu w Reading*, ogłoszonego na łamach „Museionu” (Tretiak: 1911); w recenzji *Poems* z 1907 roku uznał go za „najpiękniejszy z całej literackiej spuścizny Wilde’a” (Tretiak, 1907: 119). Rozwijał twórczość naukową z zakresu literatury angielskiej. W 1912 roku w „Przeglądzie Powszechnym” ogłosił rozprawę pt. *Z powodu setnej rocznicy urodzin Dickensa*, podpisaną kryptonimem:

A.T. (Tretiak, 1912), po latach uznana przez Andrzeja Weselińskiego za jedną „z najlepszych i najbardziej wnikliwych prac dickensologicznych w piśmiennictwie polskim tego okresu”, uwzględniającą kontekst kulturowy, uwarunkowania społeczne i czynniki religijne („istotny wpływ Biblii”) w życiu i twórczości pisarza (Weseliński: 277–278). Zauważone przez badacza zagadnienia powracały w późniejszych pracach Tretiaka (także w tych dotyczących Conrada), wpływając na to, co w omawianych przez siebie tekstach dostrzegał i jak je interpretował. Zrezygnował jednak wówczas z rozwijającej się kariery naukowej i ku zaskoczeniu rodziny, po zdaniu egzaminu rolniczego w 1911 roku, zapisał się na Studium Rolnicze na Uniwersytecie Wrocławskim, które ukończył rok później. Następnie podjął pracę administratora dóbr ziemskich w Małopolsce. Administrował kolejno czterema majątkami. Przez pewien czas mieszkał we wsi Szówsko pod Jarosławiem, okresowo w Zakopanem, gdzie prowadziła pensjonat jego teściowa Teresa Świderska², i w Szczucinie (Akta osobowe Andrzeja Tretiaka). Nie zrywając kontaktu z literaturą, pisał własne utwory literackie. W roku 1913 (15 listopada) wysłał do redakcji „Museionu” list w sprawie zamieszczenia swojego wiersza, który nie zachował się i nie został opublikowany (Lewandowski: 432). Pracował też nad przekładami z języka angielskiego.

Przekład *An Outcast of the Islands*

Geneza rękopisu przekładu powieści Josepha Conrada *An Outcast of the Islands* pt. *Rozbitek*, będącego pierwszym wątkiem conradowskim w pracy Tretiaka jako tłumacza, związana jest z postacią Ostapa Ortwina (1876–1942, właściwe nazwisko: Oskar Katzenellenbogen), lwowskiego krytyka literackiego i teatralnego,

² Jak pisał Waław Borowy, teściowa miała duży wpływ na zainteresowania literackie A. Tretiaka: „[...] była to postać arcyciekawa, nie tylko jako tłumaczka Scotta, Dickensa, Bennetta, Galsworthy’ego i innych. Prowadzony przez nią pensjonat *Osobita* w Zakopanem był w okresie Młodej Polski kontynuacją najlepszych tradycji salonów literackich. Jego gośćmi bywali Przybyszewski, Kasprowicz, Reymont, Berent i liczni inni pisarze, artyści i uczeni” (Borowy, 1950: 4). Tretiak pisał wstępy do jej przekładów. Najbardziej znana jest jako tłumaczka powieści Charlotte Brontë *Dziwne losy Jane Eyre* (Przedmowa: A. Tretiak. Poznań: Nakład Księgarni św. Wojciecha, 1930), która w jej przekładzie była wielokrotnie wznawiana (m.in. Warszawa: Świat Książki, 2021). Z Tretiakiem przełożyła też pisma Woodrowa Wilsona (Wilson: 382).

publicyści, redaktora czasopism, wydawcy, i sięga początku roku 1913, kiedy to Ortwin, jak pisze badaczka jego biografii, Jadwiga Czachowska³, powziął zamiar wycofania się z pracy w lwowskiej firmie wydawniczej Bernarda Połonieckiego „Księgarnia Polska” i założenia własnego wydawnictwa:

Równocześnie od jesieni 1913 r. Ortwin zaczął zabiegać o stworzenie spółki wydawniczej pod nazwą Ateneum. Udziałowcami mieli być poza Ortwinem Leopold Staff, Izidor Kreisberg, Norbert Blaustein; dyrektorem Ortwin. Zgodnie ze swymi koncepcjami przedstawionymi w artykule *O zadaniach i celach naszego księgarstwa* („Książka” 1914, nr 6 z czerwca) na temat konieczności ścisłej współpracy polskich wydawnictw z wszystkich ziem, zwrócił się do kilku firm z propozycjami udziału finansowego w spółce [...]. Pierwszymi pozycjami Ateneum miały być przekłady z literatur obcych: angielskiej, francuskiej i rosyjskiej. Ortwin zawarł szereg umów: z Marią Feldmanową (na przekład *Far from the Maddening Crowd* T. Hardy’ego), Andrzejem Tretiakiem (na przekład powieści J. Conrada *An Outcast of the Islands*), Romanem Jaworskim (na przekład *An Unsocial Socialist* B. Shawa), Józefem Mondscheinem (na przekład wyboru nowel A. Awerczenki).

(Czachowska, 1969: 36–37)

³ Jadwiga Czachowska (1922–2013), profesor Instytutu Badań Literackich (IBL) PAN, bibliograf, edytor, historyk literatury. Urodzona we Lwowie. Od 1949 r. w IBL w Warszawie. Autorka i redaktorka licznych prac z zakresu dokumentacji literackiej, m.in. monografii bibliobibliograficznej poświęconej Gabrieli Zapolskiej. Archiwum Ostapa Ortwina we Lwowie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich było opisywane podczas pobytu badaczki w maju 1967 r. (liczyło wtedy 28 teczek) w związku z przeprowadzaniem kwerendy dotyczącej życia i twórczości Ortwina, mającej na celu przygotowanie edycji wyboru jego pism krytycznych w serii *Biblioteka Studiów Literackich*. Informacja o przekładzie powieści Conrada została też uwzględniona przez badaczkę w tekście w późniejszej publikacji (Czachowska, 2007: 177–195) jako „Teczka 21. Joseph Conrad, *Rozbitek* w przekładzie Andrzeja Tretiaka (rkps)” (Czachowska, 2007: 193). W opisie podano też informację o listach A. Tretiaka do O. Ortwina (Czachowska, 2007: 190). We wstępie do opisu zawartości archiwum badaczka pisała: „Mając świadomość, iż zamierzony przez kierownictwo Działu Rękopisów katalog zbiorów nie zostanie szybko opracowany, starałam się możliwie dokładnie opisać całą zawartość poszczególnych teczek, aby notatki robocze, nieprzeznaczone do publikacji, mogły służyć dalszym pracom poświęconym twórcom i życiu literackiemu Lwowa. Ze względu na pośpiech spowodowany krótkim okresem delegacji (dwa tygodnie), ograniczyłam notowanie danych formalnych, koncentrując uwagę na treści rękopisów, tak aby ustalić ich temat, a przy tekstach ważniejszych ze względu na osobę autora i poruszane sprawy podać zwięzłe streszczenie, niekiedy nawet z zacytowaniem fragmentów szczególnie interesujących” (Czachowska, 2007: 178). Obecnie dostęp do zbiorów umożliwiły prace digitalizacyjne zmierzające do umieszczenia ich na platformie cyfrowej, gdzie znajdują się (co zrozumiałe) w innym niż opisywany przez badaczkę układzie.

Jak podaje Zdzisław Najder w posłowie do powieści *An Outcast of the Islands* pt. *Wykolejeniec* w przekładzie Anieli Zagórskiej (Conrad, 1956), „*An Outcast* ukazał się w marcu 1896 roku w nakładzie trzytysięcznym” (Najder: 385) w Londynie w wydawnictwie T. Fisher Unwin w serii „Unwin Colonial Library”. Lektorem wydawnictwa był Edward Garnett, przyjaciel i wieloletni korespondent Conrada. Autor posłowa o powieści pisze:

Z uznaniem spotkały się przede wszystkim partie opisowe, chwalono też charakterystykę postaci (Najder: 385).

[...] najbardziej zawiała i nierówna powieść Conrada. [...] Trudno też mówić o jednolitości stylistycznej (Najder: 387).

[...] Tekst *An Outcast* jest terenem walki ideowej z kilkoma różnymi postawami wobec życia. Walki tym cięższej, że pisarz rozumie wprawdzie błędność tych postaw, ale nie potrafi jeszcze znaleźć odpowiedzi na pytanie: *ubi veritas?* (Najder: [391]).

Niezbędnym, cennym komentarzem objaśniającym kontekst i dynamikę powstawania rękopisu przekładu *Rozbitka* są zachowane w Archiwum Ostapa Ortwina listy Tretiaka do Ortwina: sześć listów z lat 1913–14 oraz jeden list z roku 1918 (Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918). Listy Ortwina nie zachowały się, i choć z krótkich i pisanych jakby „szyfrem” listów Tretiaka możemy odgadnąć jego intencje, niemniej próbując opisać tę korespondencję, trzeba mieć na względzie jej aluzyjność i jednostronność. W pierwszym wysłanym z Urzejowic (powiat Kańczuga) liście z 24 listopada 1913 roku Tretiak, dziękując za propozycję dokonania przekładu powieści Conrada, informuje, iż chętnie i od razu podjąłby się takiego zadania, jednak zależałoby to od przysłania egzemplarza oryginału, gdyż jako osobie przebywającej stale na wsi trudno jest mu być na bieżąco z najnowszą literaturą angielską. Twórczość pisarza nie jest dla niego obca. Informuje Ortwina, że

[...] jedna z lepszych rzeczy Conrada *The Secret Agent* wyszła przed czterema czy pięcioma laty w felietonie wieczornym „Czasu” pt. *W służbie chwały* w doskonałym przekładzie p. Teresy Świdorskiej [...].

(Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 1–2)

W następnym liście z 21 grudnia 1913 roku ponawia prośbę o przesłanie drogą pocztową egzemplarza *An Outcast of the Islands* możliwie szybko, gdyż jako rolnik wolne miesiące ma tylko zimą (grudzień–styczeń, ewentualnie luty) (Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 3–4). Prosi, aby korespondencję przysłać do Zakopanego do willi „Osobita” na ul. Nowotarską, gdzie mieszka jego narzeczona [Adela Świdarska – dop. K.B.] (Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 3–4). W liście z 7 stycznia 1914 roku, wysłanym z Zakopanego, pisze, że „cenną książkę” otrzymał zaraz następnego dnia po wysłaniu jej ze Lwowa, część już przetłumaczył – „niełatwe to, ale bardzo miłe do tłumaczenia” (Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 5) – a rękopisy przekładu I i II części prześle, jak tylko je skończy. „Stanowią one u Tauchnitza 230 stron pierwszego tomu” (Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 5) – pisze Tretiak, a informacja ta umożliwia określenie, co było podstawą jego tłumaczenia. Wynika z niej, iż był to wydany w języku angielskim w niemieckim wydawnictwie Bernharda Tauchnitza⁴ w Lipsku egzemplarz *An Outcast of the Islands* z 1896 roku (Conrad, 1896b). Do vol. 2, zaczynającego się od cz. III rozdziału IV powieści, dołączono dodatek, katalog wydawniczy z datą „september 1896”, uwzględniający numery serii do 3156, z czego wynika, że został wydany nie wcześniej niż w październiku. W 1913 roku Tretiak mógł otrzymać kolejny nakład tej książki (były rozpowszechniane w miękkich okładkach). List z Szówska (powiat Jarosław) z 9 kwietnia roku 1914 zawiera informację o przesłaniu I i II części tłumaczenia. Tretiak wyjaśnia, iż opóźnienie nastąpiło na skutek poprawiania przekładu, które zajęło mu „nieproporcjonalnie dużo czasu”. Pisze:

W przeciągu kwietnia dośle koniec I tomu Tauchnitza, tj. początek III części powieści obejmujący mniej więcej 4 arkusze Tauchnitza.

(Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 7)

Prosi też bardzo (gdyby druk miał się zaraz rozpocząć) o przesłanie „makulatury” do korekty; obawia się, że na skutek jego nie dość wyraźnego pisma może dojść do pomyłek, „a przede wszystkim w nazwach miejsc i ludzi” (Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 7–8); chodzi mu zapewne

⁴ Christian Bernhard Tauchnitz (1816–1895) – właściciel wydawnictwa Tauchnitz Verlag, po jego śmierci wydawnictwo przejął jego syn Christian Karl Bernhard Tauchnitz (1841–1921).

o słownictwo malajskie⁵. Sygnalizuje zatem istotną dla niego konieczność dokonania nowych jeszcze poprawek. Z listu dowiadujemy się też, że tytuł przekładu *Rozbitek* został nadany przez Tretiaka, który zastrzega:

Gdyby WPan uważał tytuł *Rozbitek* za nie dość silny i nieoddający treści samej zgodzę się na ewentualnie zaproponowaną przez W Pana zmianę.

(Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 8)

Jak wynika z dotychczasowych ustaleń, w obiegu czytelnicznym były wtedy (we fragmentach) dwa tłumaczenia Marii Gąsiorowskiej (podpisane M.G.) pt. *Wygnaniec*. Pierwsze opublikowano w warszawskim czasopiśmie „Tygodnik Mód i Powieści. Pismo ilustrowane dla kobiet z dodatkiem Ubiory i Roboty” z 1897 roku w numerach od 1 (z 2 stycznia) do 26 (z 26 czerwca) (Dürr)⁶; na przedostatniej stronie każdego numeru anonsowano druk *Wygnańca* w dodatku z powieściami (informacja w spisie treści o druku w numerach od 1 do 26 włącznie, w numerze 1 druk pierwszego odcinka na stronach 9–10)⁷. Drugie tłumaczenie wydawane było w tym samym czasie pt. *Wyrzutek* w warszawskim „Tygodniku Romansów i Powieści. Z dodatkiem ilustrowanym ubrań i robót kobiecych” (Piechota)⁸. Funkcjonowało również tłumaczenie Wilhelminy (Wili) Zyndram-Kościałkowskiej, wydane pt. *Banita*, drukowane w wydawanym w Wilnie „Kurierze Litewskim” 1913 roku (od nr 147 z 2 [15] lipca do nr 243 z 23 października [5 listopada], z przerwami)⁹. Przed pierwszym odcinkiem

⁵ W wydaniu pt. *Wykolejeniec* z 1956 r. słownictwo i realia malajskie opracował tłumacz z języka malajskiego Robert Stiller (1928–2016). W jego opracowaniu ukazała się m.in. *Antologia literatury malajskiej* (Stiller).

⁶ Powołując się na informacje uzyskane od Zdzisława Dębickiego, redaktora serii „Biblioteka Dzieł Wyborowych”, Dürr ustalił też, że pod kryptonimem M.G. kryje się właśnie Maria Gąsiorowska (s. 237).

⁷ Czasopismo dostępne on-line: <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/271718/display/Default> [dostęp: 23.09.2021].

⁸ Autor, odnajdując druk w „Tygodniku Romansów i Powieści”, wykluczył równoległy druk na łamach „Tygodnika Mód i Powieści”, podając w wątpliwość cenne i pionierskie ustalenia Dürra (Dürr).

⁹ Druk w 68 odcinkach w numerach: 147–158; 160–163; 165–169; 172–175; 177–179; 180–181; 183–184; 186; 189–192; 194–198; 201; 204; 207–210; 212–216; 218–220; 222; 225–228; 231–233; 237–238; 240; 243.

zamieszczono krótki wstęp tłumaczki (przedrukowany w wydaniach następnych), w którym pisze ona o Conradzie:

Przyswoił sobie język angielski i uchodzi za pierwszorzędnego stylistę w przybranej swej ojczyźnie. [...]. Opisuje kraje i typy egzotyczne, charaktery dzikie, awanturnicze, ludzi, na pozór grubych i prostych, w rzeczy samej subtelnych i subtelnie zrozumianych i odczutyh. [...] Realista skończony, głębokim jest psychologiem.

(Zyndram-Kościółkowska: 2)

Zauważa też, że „nie posiada zwięzłości” i „bywa rozwlekły” (Zyndram-Kościółkowska: 2). Tłumaczenie publikowano również (jak ustaliłam) w cotygodniowym niedzielnym dodatku „Kuriera Lwowskiego” (od numeru 493 w 1913 r. z 26 października do numeru 214 z 1914 r. z 24 maja, z osobną numeracją stron 1–326); ukazało się z datą 1913 nakładem „Kuriera Lwowskiego” w wersji książkowej pt. *Banita* (Conrad, 1913). Druk powieści zapowiadano na łamach pisma już 27 września w numerze 446. Conrada anonsowano jako pisarza angielsko-polskiego, a tłumaczenie jako „doskonałe”. Stali prenumeratorzy na żądanie mogli otrzymać za darmo początek książki, a następnie całość. W roku 1914, w numerze 13 z 15 stycznia, na pierwszej stronie redakcja informowała:

Aby powetować Prenumeratorom brak numeru wieczornego, będziemy od dziś dodawali do wydania południowego, przez czas strajku [zecerów] arkusz powieści *Banita*.

Propozycja przekładu skierowana przez Ortwiną do Tretiaka zbiega się w czasie z drukowaniem *Banity*. Nie wiem, czy Tretiak znał wtedy poprzednie tłumaczenia, których tytuły mogły budzić negatywne skojarzenia, i czy stanowiły dla niego punkt odniesienia, ale sądzę, że nadając utworowi tytuł *Rozbitek*, ustawił się w roli interpretatora powieści, dostrzegając w jej bohaterze (bohaterach) nie tyle kogoś wyrzuconego przez morze na brzeg, ile człowieka „pogubionego”, doświadczonego przez los i szukającego właściwej drogi. Wspomnieć można, że w roku 1929, wymieniając utwór w recenzji *Ocalenia*, sam Tretiak posługuje się tytułem *Wyrzutek ze społeczeństwa Archipelagu* – Tretiak, 1929: 183. Pierwotny wybór Tretiaka koresponduje z tekstem Conrada opisującego odczucia Willemsa po dramatycznej scenie z Aisah:

W ciężkiej ciszy tej nocy walczył z czemś nieokreślonym, walczył z cieniami, z ciemnością, z milczeniem. Walczył bez żadnego odgłosu, uderzając w próżnię, zataczając się z boku na bok, uparty, zrozpaczony i zawsze pobity, jak człowiek zamknięty w niewidzialnym, zaczarowanym kręgu.

(w przekładzie A. Tretiaka, z zakończenia części II, k. 229–230, Archiwum Ostapa Ortwina)

Jak podaje Najder (Najder: 383), w liście z 18 sierpnia 1894 roku do Margarety Poradowskiej, Conrad opisał swój pierwotny zamysł literacki dotyczący krótkiego tekstu, który miał mieć tytuł *Two Vagabonds*¹⁰ [Dwaj włóczędzy]:

[...] chcę naszkicować w szerokim zarysie, bez cieniowania drobiazgów, dwa wraki ludzkie, jakie spotkać można w zapadłym kącie świata.

(Najder: 383)

Z listów nie wynika, żeby Ortwin wypowiadał się w kwestiach filologicznych, zależy mu raczej na szybkim otrzymaniu całości przekładu i w liście z Szówska z 29 czerwca 1914 roku Tretiak tłumaczy się z opóźnienia w dostarczaniu rękopisu, usprawiedliwiając się pracą zawodową w rolnictwie, obiecując jednak, iż koło 10 lipca prześle cz. III i IV, tak „że zostanie tylko 7 i 1/2 arkusza Tauchnitza, które prawdopodobnie prześlę do końca sierpnia” (Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 10).

W kolejnym liście wysłanym z Szówska z dnia 18 lipca 1914 roku informuje, iż 20 lipca ma zamiar wysłać poprawioną III i IV część przekładu Conrada. Odpisuje też, że podjąłby się tłumaczenia *Almayer's Folly* (Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 12). Wynika z tego, że Ortwin złożył

¹⁰ Katalogowy opis pozycji *An Outcast of the Islands* (oryginału zachowanego w Rosenbach Museum and Library, Philadelphia, USA): „Complete autograph manuscript with numerous alterations and corrections and with annotations in blue and purple pencil. All pages are present, and numbered as follows: 1–13, 12–56, 58–74, 76–181, 183–235, 237–516 (269, 324, 353 repeated; 388–389 on 1 p.). Accompanied by two large envelopes which formerly contained the manuscript, each sealed with Conrad's arms in red wax. The envelope numbered 1 is marked, 18th Nov. 94: 14th Sept. 95 (Passed for the press 28th Jan. 1896 published 4th March 1896). The first page has the caption *Two vagabonds*, and the subtitle *A tale of the islands. Two vagabonds* has been crossed out in blue pencil, but no other title has been substituted. The same words are written in the top corner of the opening pages of each chapter up to the eighth, which has *An outcast of the islands*” – <https://www.worldcat.org/title/outcast-of-the-islands-ams-and-envelopes-1894-nov-18-1895-sept-14/oclc/122586175> [dostęp: 19.09.2021].

mu kolejną propozycję, ale z terminem do końca kwietnia 1915 roku, co dla Ortwina „może wydać się nieco przydługim czekaniem”. Tretiak pisze:

Co najwyżej zobowiązuje się do przesłania częściami, o ile sobie tego Szan. Pan życzyć będzie, przekładu V-tej części Conrada do dnia 8 września 1914 r. O ile Szan. Pan teraz druk rozpocznie, sądzę, że nie skończy się on w całości przed tym terminem.

(Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 12)

Prawdopodobnie część V również została przełożona w roku 1914. O efektach inicjatywy wydawniczej Ortwina informuje J. Czachowska:

W kwietniu 1914 r. do Drukarni Narodowej w Krakowie zostały przekazane do składu utwory: *Drobny bies* F. Sołoguba w przekładzie Savitri (Anny Zahorskiej) oraz przekład powieści Shawa, pierwotnie pod tytułem *Amator-socjalista*, zmienionym następnie na *Socjalista na ustroniu*. Korekty wykonał Ortwin w sierpniu 1915 r. (Obie książki ukazały się nakładem Ateneum w 1916 r.). Powołanie Ortwina do wojska austriackiego przekreśliło jednak projekty dalszej działalności wydawnictwa i ambitne zamiary uczestnictwa w organizowaniu ogólnokrajowego ruchu wydawniczego. [...] 1 listopada 1918 r. przyjęty został do Wojska Polskiego w Zakopanem, gdzie przebywał na kuracji. [...] Do rezerwy przeszedł w maju 1922 r.

(Czachowska, 1969: 37)

Ostatni list Tretiaka wysłany z Urzejowic z dnia 21 października 1918 roku może świadczyć o tym, że Ortwin pamiętał o rękopisie i upomniał się o niego w liście wysłanym z Zakopanego. Odpowiedź Tretiaka nie jest jednoznaczna, nie wiadomo, o jakim rękopisie jest mowa, wiadomo tylko, że przypadkowo ocalał z zupełnie zniszczonego mieszkania w Szówsku (do Urzejowic przeprowadził się dwa lata wcześniej):

Po zrobieniu kilku poprawek prześlę go [?] w najbliższych dniach – [?] o ile by na to zezwalały kosza – powinno się takie rzeczy puszczać u nas w świat – wobec okropnych książek z „Lektora”, a mam wrażenie, że Conrad rozszedłby się prędko i łatwo u naszej publiczności obecnie. Łączę wyrazy prawdziwego poważania i radości, że WPan mógł wrócić do swojej pracy po tych strasznych latach.

(Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 13)

Tretiak nawiązuje tutaj prawdopodobnie do angielskich wydań Tauchnitza i jego polityki wydawniczej oraz do lwowskiego Instytutu

Wydawniczego „Lektor” (w 1919 r. ukaże się tam kolejne wydanie książkowe *Banity* z błędami na okładce). Warto wspomnieć, że Ortwin już w 1912 r. próbował skontaktować się z Conradem. Napisał w tej sprawie list do mieszkającego w Krakowie Józefa Korzeniowskiego¹¹, a Korzeniowski w odpowiedzi informował w liście do Ortwina z 14 kwietnia 1912 r. (Korespondencja Ostapa Ortwina 1912), że nie znalazł adresu pisarza (kiedyś z nim korespondował), proponując skontaktowanie się z zamieszkałym we Lwowie Leonem Syroczyńskim lub z londyńskim wydawnictwem T. Fisher Unwin (podał adres). Spowinowacony z Conradem Syroczyński był też bliskim znajomym Józefa Tretiaka z czasów powstania styczniowego. Nie wiem, czy kontakt został nawiązany. Jeśli przyjmiemy, że w liście Andrzeja Tretiaka chodzi o V część powieści *An Outcast of the Islands*, to jeśli nie zaginęła, ostatecznie nie została wysłana¹². Zachowany rękopis przekładu zawiera części I–IV: 363 karty rękopisu ułożono w takiej kolejności, że na początkowych trzech kartach znalazła się I część I rozdziału, części III i IV, a następnie, począwszy od karty 4, dalszy ciąg I części i część II (Archiwum Ostapa Ortwina¹³). Przekład powieści nie został wydany i prawdopodobnie opublikowanie go w zachowanej formie nie wpłynęłoby znacząco na recepcję *An Outcast of the Islands*, a raczej potwierdziło tezę o „nieudanych” pierwszych próbach tłumaczenia Conrada na język polski. Zachowane rękopisy listów Tretiaka i jego autograf przekładu stanowią obecnie cenne historyczne świadectwo tych zmagañ. O swojej pracy nad przekładem nie wspominał Tretiak w latach późniejszych, nie uwzględniał go w wykazach prac. Około 1920 roku, zachęcona i upoważniona przez Conrada, przekładami jego książek zajęła się spokrewniona z nim Aniela Zagórska. Tretiak natomiast zajął się twórczością dramaturgiczną Williama Shakespeare’a (Stanisz).

¹¹ Józef Korzeniowski (1863–1921), historyk, bibliotekarz, wnuk pisarza Józefa Korzeniowskiego (1797–1863), niespokrewniony z Conradem. Podczas jego pobytu w Krakowie w czerwcu 1914 r. pokazywał mu rękopisy złożone w Bibliotece Jagiellońskiej przez jego ojca Apolla Korzeniowskiego (Zabierowski, 2008: 58).

¹² Tretiak nie miał możliwości dokonania korekty, nie dostał też zaliczki. Już w liście do Ortwina z 29 VI 1914 pisał: „będę zmuszony zastanowić się nad całą sprawą” (Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918: k. 10).

¹³ Rękopis dostępny w internecie: https://dbs.ossolineum.pl/kzc/pobpdf.php?fond_73/rl_f73_rkps_306.pdf.

Conrad w późniejszej pracy naukowej Tretiaka

Po powstaniu serii wydawniczej „Biblioteka Narodowa”, zainicjowanej przez Stanisława Kota w 1919 roku i wydawanej początkowo przez Krakowską Spółkę Wydawniczą, w 1921 roku Tretiak został naczelnym współpracownikiem działu literatur obcych (seria II) tego wydawnictwa. Wstępami oraz objaśnieniami opatrzył (w przekładzie Józefa Paszkowskiego): *Burzę* (1921, 1924)¹⁴, *Makbeta* (1921 i nast.) oraz *Otella* (1927). Przetłumaczył również *Hamleta* (1922, 1925) i *Króla Lira* (1923, 1929). Dramaty w „sumiennym ale ciężkim” (Borowy, m.in. „Teatr” 1948: 19) tłumaczeniu Tretiaka nie były wystawiane, ale doceniono ich filologiczne opracowanie jako „piękną kartę w działalności naszej szekspirolologii” (Helsztyński, 1946: 400). Z największym uznaniem krytyków spotkało się dokonane przez Tretiaka tłumaczenie *Szkiców* Ralphi Waldo Emersona (Warszawa 1933). Przekład określano m.in. jako „prawie kongenialny wyraz polskiego tłumacza” (Helsztyński, 1934: 11), „wierny i zarazem niezwykle gładki i jasny” (Clark: 444) oraz – mając na względzie poziom literacki – jako „niedościgniony wyjątek” (Kieniewicz: 64). W 1922 roku zdecydował się Tretiak na podjęcie pracy naukowej i akademickiej. Dzięki rekomendacji profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Romana Dyboskiego, został 15 lipca 1922 roku (w ramach odnawiania Uniwersytetu Warszawskiego) mianowany profesorem nadzwyczajnym i jako pierwszemu profesorowi filologii angielskiej na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego powierzono mu utworzenie katedry anglistyki, co dało początek nowej dyscyplinie naukowej – neofilologii. Nie mógł jednak od razu podjąć obowiązków akademickich, postarał się więc o urlop, a po jego otrzymaniu uregulował sprawy związane z poprzednim zatrudnieniem w Szczucinie, okres wakacyjny zaś, od lipca do końca września 1923 roku spędził w Londynie, gdzie pogłębiał wiedzę z zakresu historii literatury angielskiej i przygotowywał się do pracy wykładowcy (m.in. odbył kurs angielskiej fonetyki) (Akta osobowe Andrzeja Tretiaka). W dyskursie krytycznym Tretiaka Conrad nie zajął dużo miejsca. Badacz zajmował się głównie okresem szekspirowskim,

¹⁴ Wstęp jako „sumienny i głęboki” scharakteryzował R. Dyboski, a nawiązując do pracy Tretiaka jako agronoma, dostrzegł też „dobroczynny wpływ pożyicia z przyrodą i pracy na roli” na jego osobowość naukową (Dyboski: 129).

literaturą angielską okresu romantyzmu (m.in. życiem i twórczością Byrona)¹⁵. Po objęciu katedry filologii angielskiej Uniwersytetu Warszawskiego wspomniał Conrada w 1923 roku w swoim wykładzie wstępnym pt. *Charakterystyka literatury angielskiej*, ogłoszonym w „Przeglądzie Warszawskim” (Tretiak, 1924), określając go jako „przybranego syna Anglii, a naszego rodaka”, przedstawiciela powieści psychologicznej, która „może śmiało ubiegać się o pierwszeństwo z taką powieścią francuską czy niemiecką” (Tretiak, 1924: 30). W okresie późniejszym poświęcił pisarzowi już większe teksty (Perczak: 365). Warto je z obszernego dorobku anglisty wyodrębnić.

W 1928 roku opublikował omówienie książki napisanej przez francuskiego krytyka, znawcę i tłumacza Conrada Georgesa (Gérarda) Jean-Aubry’ego (1882–1950) pt. *Joseph Conrad. Life and Letters* (London: William Heinemann, 1927). Recenzja pt. *Życie i listy Josepha Conrada* ukazała się w katolickim piśmie wydawanym przez Drukarnię i Księgarnię Świętego Wojciecha w Poznaniu pt. „Tęcza. Ilustrowane pismo tygodniowe” (o profilu tego pisma, zob. Kristanova). W recenzji Tretiak (1928a; 1928b) docenił sumienność i rzetelność w zbieraniu materiałów: „chyba już nic nie można dodać w kwestii życia Conrada” (Tretiak, 1928a: 3), oraz zawarł swoją wykładnię tak często poruszanych przez krytykę tematów, jak opuszczenie przez Conrada ojczyzny czy wybór języka angielskiego jako języka swojej twórczości, tłumacząc je tym, iż Conrad jako pisarz o „duszy uniwersalnej” mógł wypowiedzieć się tylko w języku tak uniwersalnym, jakim jest angielski. „Conrad jako artysta ze swoim materiałem duchowym nie mógł być innym autorem niż angielskim” (Tretiak, 1928b: 5). Nawiązując do debiutu pisarza, zauważył:

Almayer’s Folly, ocenione tak wysoko przez [E.] Garnetta, jest poniekąd fenomenem w literaturze świata. Będąc bezwzględnie pierwszym dziełem pisarza, jest zarazem dziełem skończonym, nie mającym zupełnie cech pierwszej próby,

¹⁵ Z niewydanych prac warto wymienić niezachowane przekłady *Kupca weneckiego* Shakespeare’a, w jego opracowaniu przygotowanym do serii „Biblioteki Narodowej” (wymienia go w spisie prac, AAN) oraz książki Philipa Hughesa pt. *Pope Pius the Eleventh* (New York, 1937) – zachowała się umowa z wydawnictwem Gebethner i Wolff z dnia 25 stycznia 1939 r. (Materiały Dotyczące A. Tretiaka: k. 52). W liście do Ewy Kołaczekowskiej z 25 sierpnia 1940 r. (Teczka Ewy Kołaczekowskiej) Tretiak wspomina o swojej pracy nad przekładem powieści Ch. Dickensa *Great Expectations*.

a przy tym jest to dzieło pisarza w obcym, nie rodzimym języku autora, które nie ma żadnej skazy w zewnętrznej językowej formie.

(Tretiak, 1928a: 4)

Zaznaczając, że Conrad stał się wielkim pisarzem literatury angielskiej, pisał:

Do tego skarbcza literatury przyniósł on nie tylko swoją pracę, ale i swoje życie, a w nim epizod dzieciństwa, spędzonego na wygnaniu politycznym z ojcem w Czernichowie, epizod pełen bolesnego smutku, zawierający tragiczną katastrofę śmierci młodej matki na suchoty. Tych „polskich lat” zawartych na pierwszych dwudziestu stronach książki J. Aubry nie usunie już nikt z literatury angielskiej.

(Tretiak, 1928b: 5)

Następnym tekstem Tretiaka dotyczącym pisarza była recenzja powieści *Ocalenie. Opowieść z płytkiego morza* (przełożonej przez Anielę Zagórską i wydanej w Warszawie w 1929 r.), opublikowana w redagowanym przez Wacława Berenta „Pamiętniku Warszawskim” (Tretiak, 1929a). W powieści razi badacza pesymizm i „groza życia” (Tretiak 1929a: 180), ale przekład ocenia bardzo wysoko, jako

[...] znakomity. Jeżeli chwycie się (bardzo zresztą lekko) w kilku drobnych miejscach, gdzie zaszła potrzeba użycia dialektu przekleństw, to nie jest to winą tłumaczki, ale po prostu faktu, że nie istnieje polski literacki dialekt przekleństw, i że nawet gdyby istniał, to byłby bezsilny wobec przekładu z języka obcego, gdyż przeklinanie jak i bezsens jest tak specyficznie narodowe, że nie da się żadną miarą przetransponować na obcą mowę¹⁶.

(Tretiak, 1929a: 183–184)

[...] Prócz gładkości, każącej zapominać o istocie samej książki, iż to przekład, posiada on taką jasność, że nawet trudne miejsca opisu ruchów okrętu i manewrów załogi na okręcie stają się przy minimalnym wysiłku namysłu zrozumiałe. Przekład jest klasyczny i stanowi wzbogacenie naszej literatury narodowej.

(Tretiak, 1929a: 184)

Nawiązanie do Conrada jako autora powieści psychologicznych przeznaczonych dla „warstw inteligentkich” pojawiło się w wygłoszonym i wydanym

¹⁶ Przywołując ten cytat, Ewa Kujawska-Lis zauważa, że „Krytyk dotyka tu istotnego elementu twórczości Conrada – zróżnicowania idiolektu bohaterów” (Kujawska-Lis: 65).

osobno w 1928 roku szkicu pt. *Anglia* (opublikowanym też rok później, łącznie z innymi odczytami) w serii „Najnowsze prądy umysłowe zachodniej Europy” (Tretiak, 1929b). Skupiając się na cechach powieści z tego gatunku, Tretiak pisze:

[...] szczegółem, który chcę podkreślić, jest kompozycja powieści, to jest próba wybrania sobie punktu widzenia i zdawania sobie sprawy z przekroju życia z tegoż punktu widzenia. Nauczył tego powieść angielską Joseph Conrad, o którym nie mówię więcej dlatego, że jest „of all times”, jak mówią Anglicy.

(Tretiak, 1929b: 60)

W roku 1934 w tygodniku literacko-społecznym „Pion” w specjalnym numerze wydanym z okazji dziesiątej rocznicy śmierci Conrada zamieścił swój, chyba najbardziej znany z tekstów o Conradzie, artykuł pt. *Z powodu „Lorda Jima”* (Tretiak, 1934b: 8), w którym tytułowego bohatera powieści porównał z szekspirowskim Hamletem. Pisał: „Shakespeare, stworzywszy nowożytną tragedię odpowiedzialności, rozwiązał ją rzutem w metafizykę, koniec liny ratowniczej zaczepiwszy o pojęcie opatrności”, a Conrad zamknął „nastroj tragicznego pesymizmu ostatnich lat XIX w.” w „najdoskonalszej formie artystycznej, jaką była powieść *Lord Jim* [...] i dlatego dzieło to [...] musi być na równi z *Hamletem* zaliczone do arcydzieł ludzkości” (Tretiak, 1934b: 8).

Zauważając podobieństwa i różnice, dokonał głębokiej komparatystycznej analizy dwóch utworów i dwóch postaw światopoglądowych, łącząc je na „uniwersalnej” płaszczyźnie estetycznej¹⁷. W 1934 roku poświęcił też Conradowi krótki tekst pt. *A Note on Joseph Conrad*, opublikowany w wydawanym w Paryżu czasopiśmie popularyzującym literaturę anglojęzyczną „*Revue Anglo-Américaine*” (Tretiak, 1934a), dotyczący utworów *La table de nuit. Équipées parisiennes* (Paris: Eugène Renduel, Libraire-Éditeur, 1832) autorstwa francuskiego pisarza, starszego brata Alfreda de Musseta – Paula de Musseta (1804–1880) i *A Set Six* Conrada. Warto dodać, że w latach 1932–1934 pełnił Tretiak funkcję kuratora Katedry Filologii Romańskiej UW, a w roku akademickim 1932/33 prowadził tam seminarium na temat komedii Moliera. W nocy analizuje podobieństwa

¹⁷ W innej perspektywie (nie nawiązując do tekstu Tretiaka) ukazał to Jerzy Andrzejewski. Według niego: „Hamlet, kiedy myśli – widzi wieloznaczność i względność. Jim – potrzebę pełnej zgody swych czynów ze swoimi wyobrażeniami o świecie. Hamlet walczy o swoje sumienie na ruinie świata. Jim poszukuje zgody sumienia ze światem” (Andrzejewski: 159).

w budowie obu zbiorów (każdy zawiera sześć opowieści o podobnych do siebie podtytułach, nowe wydanie *La table de nuit* ukazało się w 1884 r., więc Conrad mógł je znać), co pozwala mu wyciągnąć wniosek o wpływie literatury francuskiej na pisarza: „It is a slight one, but nevertheless a link between Joseph Conrad and French literature” (Tretiak, 1934b: 47). Artykuł oceniający („bilans raczej ujemny”) około 120 książek przełożonych z języka angielskiego przez polskich tłumaczy i wydanych w roku 1938 (w mniejszym stopniu w 1937 i 1939) Tretiak opublikował w „Roczniku Literackim 1938” w dziale *Przekłady. Literatura angielska i anglo-amerykańska*, gdzie znalazł się m.in. fragment (Tretiak, 1939: 125–127) dotyczący powieści Conrada *U kresu sił* w tłumaczeniu A. Zagórskiej (wyd. Warszawa, 1939), istotny także z tego powodu, że powraca w nim Tretiak jako tłumacz Conrada. Badacz (z oryginałem w ręku), proponując własne warianty tłumaczeń, przekład ocenia jako

[...] dobry, staranny, wierny [...] na takim poziomie, że można się nawet spierać o pewne zasady [...] zdaje mi się, że plastyczna strona stylu Conrada jest osłabiona na rzecz płynnego narratorstwa.

(Tretiak, 1939: 125)

I dodaje:

[...] analiza stylu Conrada przy pomocy przekładu wydobywa jeszcze silniej jego pracę artystyczną, drobiazgową w wyszukiwaniu „the wright word”, wydobywa także swoistość jego stylu angielskiego, który nie potrzebuje wcale być oddawany potocznością przekładu, bo sam w sobie jest często masywny natłoczeniem różnorodnej treści danej chwili w jedno zdanie. Stąd tak często użycie u Conrada particiipiów zastępujących zdania poboczne. Jest to jedna z większych trudności przy przekładzie.

(Tretiak, 1939: 126–127)

Nawiązując też do cytowanego zdania z noweli Conrada pt. *Idioci* w przekładzie Heleny Gay z tomu *Opowieści niepokojące* (Warszawa, 1939), stwierdza:

W ogóle nie pozwoliłbym sobie na wyrzucenie ani jednego słowa, ani na zmianę podmiotu w przekładzie Conrada. [...] muszę zaznaczyć, że ta polemika o zasady przekładania sprawiła mi rzetelną przyjemność, równoważącą wszystkie cierpienia, związane z lekturą innych przekładów.

(Tretiak, 1939: 127)

W kręgu szczególnych zainteresowań Tretiaka znajdowały się zagadnienia życia społecznego i kultury angielskiej, pisarze (także mniej znani) i myśliciele tzw. nurtu katolickiego (m.in. Tomasz Morus). Bliski postawom narodowym, związany był też ze środowiskiem „Verbum”¹⁸, skupionym wokół księdza Władysława Korniłowicza w Laskach (w redagowanym przez tego księdza kwartalniku publikował m.in. prace dotyczące historii myśli chrześcijańskiej). Publikacje o Conradzie były nieliczne, ale istotne, i nawet jeśli zamieszczano je w pismach przeznaczonych dla szerszego kręgu odbiorców, miały naukowy charakter. Na tę cechę zwróciła uwagę w najobszerniejszej jak dotąd analizie metody krytycznej Tretiaka Elżbieta Stanisiz: „Pisał trudnym, specjalistycznym językiem, nie wyjaśniając wprowadzanych terminów i zakładając wiedzę czytelnika o omawianym zagadnieniu” (Stanisz: 232).

Wacław Borowy, kreśląc sylwetkę badacza, zaznaczył, iż w literaturze interesowały go przede wszystkim kwestie etyczne (Borowy 1950: 5). Laicką (rozumianą tutaj jako niezwiązaną z żadną religią) wykładnię tych kwestii znajdował Tretiak w pisarstwie Conrada, wnikliwie i z dużą intensywnością rozpoznając ją w swoich tekstach krytycznych¹⁹. Będąc aktywnym organizatorem życia akademickiego i naukowego, projektował nawet utworzenie Instytutu Conradowskiego ze stałym zespołem badaczy:

Joseph Conrad bowiem, jego życie, twórczość i znaczenie przedstawiają tak wielką liczbę nierozwiązanych ostatecznie problemów i wymagają uwzględnienia badań ze strony angielskiej i polskiej [...].

(Ostrowski: 50)²⁰

¹⁸ Według Zabierowskiego twórczością Conrada „interesowali się ci, którzy chcieli widzieć w religii ostoję określonego systemu społecznego (np. narodowi demokraci), istnieją jednak dowody, że twórczość pisarza spotkała się z nie mniejszym, ale głębszym zrozumieniem katolików, którzy związani byli z otwartą grupą Verbum” (Konrad Górski, Rafał Blüth, Andrzej Tretiak [tekst w „Pionie”]).” (Zabierowski, 1979: 27).

¹⁹ Z jego opinią w kwestiach etyki conradowskiej liczyli się też inni badacze. Manfred Kridl (1882–1957) w rozprawie „*Lord Jim*” Conrada (Kridl: 290–328), zastanawiając się nad przyczynami wewnętrznych dylematów sądzącego Jima kapitana Brierly’ego, pisze: „Najprawdopodobniej obawia się, żeby, znalazłszy się w podobnej sytuacji, nie postąpił tak samo jak Jim” (Kridl: 116). Zdanie opatrzone jest przypisem „Uwaga prof. A. Tretiaka”.

²⁰ Witold Ostrowski (1914–2006), anglista, profesor Uniwersytetu Łódzkiego. W latach 1934–1938 studiował filologię angielską na Uniwersytecie Warszawskim.

Propozycja Tretiaka przywołana przez Ostrowskiego w czasie, kiedy zaczęła się już ukazywać „odwilżowa” edycja *Z pism Josepha Conrada* (wyd. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956), nie została zrealizowana.

Warto jeszcze wspomnieć o niepublikowanych wystąpieniach Tretiaka dotyczących autora *Lorda Jima*. Badacz, który pełnił funkcję przewodniczącego „Koła Przyjaciół Harcerstwa” działającego przy Szczepie 23 Warszawskich Drużyn Harcerskich, w 1932 roku wygłosił odczyt pt. *Joseph Conrad-Korzeniowski* w Państwowym Gimnazjum im. S. Batorego w Warszawie (Afisz). Kolejne wystąpienie odbyło się w mieszkaniu Juliana Krzyżanowskiego na tajnym zebraniu Wydziału I Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, którego członkowie, po jego zamknięciu w 1940 roku, prowadzili tajną działalność naukową, spotykając się co miesiąc od jesieni 1941 roku do wybuchu powstania warszawskiego. W dniu 8 lutego 1942 roku badacz mówił o Conradzie w kontekście najnowszych o nim prac. Było to ostatnie spotkanie z jego udziałem (Piskurewicz, *Zasztowt*: 82; Borowy, 1950: 5), ponieważ w związku ze swoją działalnością konspiracyjną w Delegaturze Rządu na Kraj był już poszukiwany przez Gestapo. Jest to też ostatnia odnotowana przeze mnie aktywność profesora Tretiaka na polu krytyki literackiej.

W liście z 3 stycznia 1940 roku, spodziewając się rychłego zakończenia działań wojennych, pisał do Ewy Kołaczkowskiej²¹:

Dla nas humanistów [...] będzie nieprawdopodobne wprost pole do pracy – jestem zupełnie pewny, że przyrodniczy sposób patrzenia na świat się skończy, że wrócimy znowu do naszej dobrej, uczciwej, dyskusyjnej krytyki duchowej – przewiduję wielki wzrost pism literackich i mnóstwo sposobności do pisania.

(Teczka Ewy Kołaczkowskiej, k. 19)

Niestety, życie w okrutny sposób zweryfikowało te zamiary i po aresztowaniu w kwietniu 1944 roku i pobycie w więzieniu na Pawiaku do 27 lipca, został Tretiak zabrany ze swojego mieszkania w Domu Profesorskim na Nowym Zjeździe 5 w Warszawie i zastrzelony przez Niemców 3 sierpnia 1944 roku, a jego syna, Tomasza (po ucieczce), zastrzelono w tym samym dniu w okolicach

²¹ Ewa Kołaczkowska (1910–1985), autorka książek dla dzieci, tłumaczka. Studiowała filologię angielską na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1935–1938. Tretiak zachęcał ją do pracy pisarskiej. Po jego śmierci utrzymywała kontakt listowny z Adelą Tretiak.

Ogrodu Saskiego, gdzie poprowadzono kobiety z dziećmi²². Budynek został spalony, ciało Andrzeja i Tomasza Tretiaków nie odnaleziono, mają grób symboliczny na cmentarzu w Laskach pod Warszawą, gdzie pochowana została też Adela Tretiak. W Laskach spędziła ona ostatnie lata swojego życia, ucząc w tamtejszej szkole (zmarła w 1950 r.).

Bibliografia

Teksty źródłowe

- Conrad, Joseph. *An Outcast of the Islands*. London: T. Fisher Unwin, 1896a.
- *An Outcast of the Islands*. Vol. 1–2. Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1896b.
- „Banita”. Tłum. (Wila) Wilhelmina Zyndram-Kościałkowska. *Kurier Lwowski* 1913.
- *Wykolejenciec*. Tłum. Aniela Zagórska. Posłowie Zdzisław Najder. Słownictwo i realia malajskie oprac. Robert Stiller. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956.
- Stiller, Robert, red. *Antologia literatury malajskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.
- Tretiak, Andrzej. „Oskar Wilde jako liryk”. *Biblioteka Warszawska* 4 (1907): 108–123 [Rec.: Oskar Wilde. *Poems*. New York: George Munro’s Sons, 1907].
- „Ballada o więzieniu w Reading”. *Museion* 6 (1911): 3–23 [Przekład Oskara Wilde’a *The Ballad of Reading Gaol*].
- „Z powodu setnej rocznicy urodzin Dickensa”. *Przegląd Powszechny* 10 (1912): 16–32.
- „Charakterystyka literatury angielskiej”. *Przegląd Warszawski* 28 (1924): 17–32.
- „Życie i listy Josepha Conrada, cz. 1”. *Tęcza. Ilustrowane pismo tygodniowe* 9 (1928a): 3–4 [Rec.: Jean-Aubry, Gérard. *Joseph Conrad. Life and Letters*. Vol. 1–2. London: William Heinemann, 1927].

²² Prof. Andrzej Tretiak rozstrzelany...: 15. Okoliczności tragedii odsłaniają m.in.: spisana przez E. Kołaczkowską relacja Antoniego Prejbisza (1909–1980, student prof. Tretiaka, autor m.in. *Gramatyki języka angielskiego* (wyd. Warszawa, 1958 i nast.), jako „Przypisy do listów prof. A. Tretiaka do E. Kołaczkowskiej (z l. 1937–1942)”, *Teczka Ewy Kołaczkowskiej*: k. 49) oraz „Relacja profesora Adama Kossa o rozstrzelaniu przez Niemców trzech profesorów UW: J. Rafacza, A. Tretiaka i E. Wajglą”. (*Materiały do „Kroniki Uniwersytetu Warszawskiego”*: k. 12).

- „Życie i listy Josepha Conrada, cz. 2”. *Tęcza. Ilustrowane pismo tygodniowe* 10 (1928b): 5–6 [Rec.: Jean-Aubry, Gérard. *Joseph Conrad. Life and Letters*. Vol. 1–2. London, William Heinemann, 1927].
- [bez tytułu]. *Pamiętnik Warszawski* 1.3 (1929a): 180–184 [Rec.: Joseph Conrad. *Ocalenie. Opowieść z płytkiego morza*. T. 1–2. Tłum. Aniela Zagórska. Warszawa: Dom Książki Polskiej, Drukarnia Narodowa, 1929].
- „Anglia. 4 odczyty”. [Wygłoszone w r. akademickim 1927/28]. *Najnowsze prądy umysłowe zachodniej Europy*. Warszawa: Wydawnictwo Koła Historyków Słuchaczy Uniwersytetu Warszawskiego, 1929b. 51–77.
- „A Note on Joseph Conrad”. *Revue Anglo-Américaine* 12 (1934a): 46–47.
- „Z powodu *Lorda Jim’a*”. *Pion* 50.63 (1934b): 8.
- „Przekłady. Literatura angielska i anglo-amerykańska”. *Rocznik Literacki* 1938. T. 7. Red. Zofia Szmydtowa. Warszawa, Instytut Literacki, 1939. 117–133.
- Wilson, Woodrow. *Kształtowanie losów świata. Pamiętniki i dokumenty*. T. 1. Warszawa: Biblioteka Polska, 1924.

Źródła archiwalne, rękopisy, kolekcje, katalogi

- Afisz: [Inc.] Koło Przyjaciół Harcerstwa przy 23-ej W.D.H. (Państw. Gimnazjum im. Stef. Batorego), urządza w dn. 14 marca b.r. o godz. 6-tej wiecz. Odczyt p. Andrzeja Tretiaka, prof. Uniw. Warsz. pt. „Joseph Conrad-Korzeniowski”. Adres wydawniczy: [Warszawa: s.n. 1932] (Warszawa, Zakł. Graf. P. Szwede, 1 karta). <https://polona.pl/item/afisz-inc-kolo-przyjaciol-harcerstwa-przy-23-ej-w-d-h-panstw-gimnazjum-im,MzUzMzgzODA/0/#info:metadata> [dostęp: 28.09.2021].
- Akta osobowe Andrzeja Tretiaka. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), sygn. 6281 [z l. 1922–1936].
- Archiwum Ostapa Ortwina. Materiały redakcyjne. Joseph Conrad „Rozbitek”. Autograf tłumacza. Sygnatura: DE-17218, sygnatura oryginału: 73, proveniencja: Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka. Oddział Rękopisów. Zespół (fond) 73. AOO. https://dbs.ossolineum.pl/kzc/wyniki_pl.php?RL-011266 [dostęp: 22.09.2021].
- Korespondencja Ostapa Ortwina 1912. List Korzeniowskiego do Ostapa Ortwina 1912. Sygnatura: DE-17423, sygnatura oryginału: 306, proveniencja: Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka. Oddział Rękopisów. Zespół (fond) 73. AOO. https://dbs.ossolineum.pl/kzc/pobpdf.php?fond_73/rl_f73_rkps_306.pdf [dostęp: 1.10.2021].

Korespondencja Ostapa Ortwina 1913–1918. Listy Andrzeja Tretiaka do Ostapa Ortwina 1913–1914 [właściwie: 1913–1914, 1918]. Sygnatura: DE-17555, sygnatura oryginału: 435, proveniencja: Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka. Oddział Rękopisów. Zespół (fond) 73. AOO. https://dbs.ossolineum.pl/kzc/wyniki_pl.php?RL-011603 [dostęp: 22.09.2021].

Materiały do „Kroniki Uniwersytetu Warszawskiego” z lat 1939/1940–1944/1945 zebrane i przygotowane do druku przez Tadeusza Manteuffla. Zbiory Specjalne, Gabinet Rękopisów, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, rękopis, nr inwentarza 2204. [Tu m.in. relacja profesora A. Kossa].

Materiały dotyczące A. Tretiaka. Zbiory Specjalne, Gabinet Rękopisów, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, nr inwentarza: 294 [z l. 1922–1939].

Teczka Ewy Kołaczekowskiej zawierająca materiały dotyczące prof. A. Tretiaka. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Zakład Rękopisów, sygn. akcesji 11631. [Tu m.in. Listy A. Tretiaka z l. 1937–1942].

Wystawa w 75. rocznicę śmierci prof. Andrzeja Tretiaka (1886–1944), twórcy warszawskiej anglistyki, neofilologa. Oprac. graficzne: Mateusz Kowalski. [Tekst:] Anna Jaworska, Anna Cetera-Włodarczyk. <http://tretiak.wn.uw.edu.pl> [dostęp: 11.09.2021].

Archiwalne numery czasopism

„Kurier Litewski”: <http://elibrary.mab.lt/handle/1/21062>.

„Kurier Lwowski”: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=klw>.

„Tygodnik Mód i Powieści”: <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/271718/display/Default>.

Opracowania

„Andrzej Wojciech Tretiak” [hasło]. *Słownik współczesnych pisarzy polskich*. T. 3. Red. Ewa Korzeniewska. Warszawa, PWN, 1964. 356–359.

Andrzejewski, Jerzy. „Trzykrotnie nad *Lordem Jimem*”. *Twórczość* 2 (1956): 147–159. [Przedruk jako posłowie do: Joseph Conrad. *Lord Jim*. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956].

Batora, Katarzyna. „Andrzej Wojciech Tretiak” [hasło]. *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury*. T. 8. Red. Jadwiga Czachowska, Alicja Szałagan. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2003. 344–345.

- Bibliografia przekładów Josepha Conrada*. Red. Grażyna Federowicz, Hadrian Kamiński, Zespół Bibliografii Poloników Zagranicznych. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2020.
- Borowy, Waclaw. „Przekłady Shakespeare’a i teatr (II)”. *Teatr* 1.2 (1948): 19–25.
- „Wspomnienie o Andrzeju Tretiaku”. *Tygodnik Powszechny* 35 (1950): 4–5.
- Clark, Elizabeth M. „Emerson dzisiaj”. *Przegląd Współczesny* 143 (1934): 443–447.
- Czachowska, Jadwiga. „Archiwum Ostapa Ortwina we Lwowie”. *Pamiętnik Literacki* 3 (2007): 177–195.
- „Ostap Ortwin. (Szkiec biograficzny)”. Ostap Ortwin. *O Wyspiańskim i dramacie*. Oprac. Jadwiga Czachowska. Warszawa: PIW, 1969. 5–51.
- Dürr, Jan. „Józef Conrad na drodze do Polski”. *Ruch Literacki* 8 (1932): 236–243.
- Gajewski, Stanisław. „Chrześcijański Związek Akademików w Polsce. 1921–1932”. *Roczniki Humanistyczne* 2 (1985): 215–250.
- Głębińska, Ewa. „Aniela Zagórska” [hasło]. *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury*. T. 9. Oprac. Jadwiga Czachowska, Alicja Szałagan. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2004. 346–349.
- Dyboski, Roman. [bez tytułu]. *Przegląd Warszawski* 10 (1922): 129 [Rec. William Shakespeare. *Burza*. Kraków, 1921].
- Helstyński, Stanisław. „Andrzej Tretiak”. *Pamiętnik Literacki* 3/4 (1946): 398–404.
- „Emerson po latach pięćdziesięciu”. *Pion* 12 (1934): 11.
- Jabłkowska, Róża. „Prewar English Studies at Warsaw University. Luminaries and Graduates”. *The Fiftieth Anniversary of the English Department, University of Warsaw, 1923–1973*. [Red.] Tadeusz Szelaąg. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1975. 187 [tu też spis publikacji A. Tretiaka: 136–138].
- „Józef Tretiak” [hasło]. *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. *Literatura pozytywizmu i Młodej Polski. Hasła osobowe: T–Ż*. Red. Zygmunt Szweykowski, Jarosław Maciejewski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980. 101–108.
- Kieniewicz, Teresa. *Recepcja literatury amerykańskiej w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1977.
- Kołaczkowska, Ewa. „Z listów profesora Andrzeja Tretiaka”. *Więź* 7/8 (1976): 23–29.
- Krajewska, Wanda. *Recepcja literatury angielskiej w Polsce w okresie modernizmu. (1887–1918)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1972.

- Kridl, Manfred. „*Lord Jim* Conrada”. *Przegląd Współczesny* 81, 82 (1929). [Przedruk w: *Wspomnienia i studia o Conradzie*. Wybór, oprac. i wstęp Barbara Kocówna. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1963].
- Kristanova, Evelina. „Ilustrowany tygodnik społeczno-kulturalny i literacki „*Tęcza*”. Wprowadzenie do monografii”. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum* 11 (2002): 115–126.
- Kujawska-Lis, Ewa. *Marlow pod polską banderą. Tetralogia Josepha Conrada w przekładach z lat 1904–2004*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2011.
- Kurowska, Elżbieta. *Recepcja literatury angielskiej w Polsce. (1932–1939)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987.
- Lewandowski, Tomasz, red. *Miscellanea z okresu Młodej Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 1995.
- Marlewicz, Halina. „*Miłość węzłem bytu w nicości*”. *Józef Tretiak o dramacie staroindyjskim*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2018.
- Najder, Zdzisław. „Posłowie”. Joseph Conrad. *Wykolejeniec*. Tłum. Aniela Zagórska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956: 381–[391].
- Ostrowski, Witold. „Problem Josepha Conrada”. *Kultura i Społeczeństwo* 1.4 (1957): 48–80. [Przedruk w wersji rozszerzonej pt. „Problemy Conradologii”. Tegoż. *O literaturze angielskiej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1958].
- Partkaniowska-Corbridge, Maria. „Andrzej Tretiak”. *Straty kultury polskiej 1939–1944*. T. 2. Red. Adam Ordęga [Jan Hulewicz], Tymon Terlecki. Glasgow: Książnica Polska, 1945. 227–237.
- Piechota, Marcin. „The First Conrad Translation”. *The Conradian* 30.1 (2005): 89–96.
- Piskurewicz, Jan, Leszek Zasztowt. „Towarzystwo Naukowe Warszawskie”. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* 49 (1986, wyd. 1990): 35–103.
- Perczak, Wanda. *Polska bibliografia conradowska. 1896–1992*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, 1993.
- „Prof. Andrzej Tretiak rozstrzelany jako zakładnik”. *Tygodnik Polski* [= *The Polish Weekly*] 33 (1944): 15.
- Stanisz, Elżbieta. *Kierunki polskiej szekspiologicznej myśli krytycznej w dwudziestoleciu międzywojennym*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011.
- Stopka, Krzysztof, red. *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850/51–1917/18*. T–Ż. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015.
- „Ś.P. Albert Wilczyński”. *Czas* 113 (1900): 3 [nekrolog].

- Weretiuk, Oksana. „U początków polskiej anglistyki – Andrzej Tretiak” [= „On the Beginnings of the English Philology in Poland – Andrzej Tretiak”]. *Podkarpackie Forum Filologiczne. Literatura i Kultura* (2011): 457–466. [Druk w wersji rozszerzonej pt. „Wielki humanista, wybitny polski anglista i komparatysta Andrzej Tretiak”. Też. *Podobieństwa i różnice*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014: 112–122].
- Weseliński, Andrzej. „Głosy polskiej krytyki literackiej o twórczości K. Dickensa w okresie modernizmu”. *Acta Philologica* 6 (1974): 277–278.
- Zabierowski, Stefan. „Conrad i Kraków”. Tegoż. *W kręgu Conrada*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008. 41–64.
- *Conrad w perspektywie odbioru. Szkice*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1979.
- *Conrad w Polsce*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1971.
- „Między *Hamletem* a *Lordem Jimem*”. *Świat przez pryzmat „ja”*. Red. Beata Gontarz, Małgorzata Krakowiak. Katowice: Para, 2006. 145–153.

Conrad Themes in Critical Work and Translation by Andrzej Tretiak

Summary

The article describes, in a biographical context, the circumstances of creating the manuscript of Andrzej Tretiak's (1886–1944) translation of Joseph Conrad's novel *An Outcast of the Islands*, entitled *Rozbitek* from 1914, which was preserved in the Archive of Ostap Ortwin in Lviv at the Ossolineum National Institute. Several texts by A. Tretiak (concerning Conrad) in the field of literary criticism, published in magazines, are also cited.

Keywords: Joseph Conrad, literary translation, translation history, literature reception, Andrzej Tretiak, literary criticism

Słowa kluczowe: Joseph Conrad, przekład literacki, historia przekładu, recepcja literatury, Andrzej Tretiak, krytyka literacka

Cytowanie

Batora, Katarzyna. „Wątki conradowskie w pracach przekładowych i krytycznych Andrzeja Tretiaka”. *Rocznik Komparatystyczny* 12 (2021): 199–223. DOI: 10.18276/rk.2021.12-08.